

Anna Wrzeńska, Jacek Wrzeński

Pochówki dzieci we wczesnym średniowieczu na przykładzie cmentarzyska w Dziekanowicach

---

Studia Lednickie 6, 141-160

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA WRZESIŃSKA, JACEK WRZESIŃSKI
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

POCHÓWKI DZIECI WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU NA PRZYKŁADZIE CMENTARZYSKA W DZIEKANOWICACH¹

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe Dziekanowice (gm. Łubowo, woj. wielkopolskie) stanowisko 22 zlokalizowane jest na wschodnim brzegu jeziora Lednickiego, około 90 metrów od jego brzegu, naprzeciw wyspy Ostrów Lednicki (ryc. 1). Cmentarzysko leży na niewielkim wyniesieniu łagodnie opadającym ku zachodowi i południu, około 5 metrów ponad obecnym poziomem jeziora. Początki badań łączą się z odkryciem dwóch grobów w 1964 roku. Do 1997 roku przebadano systematycznie powierzchnię 3 500 m². Dotychczas na cmentarzysku wyeksplorowano 495 grobów wczesnośredniowiecznych, w tym 492 groby szkieletowe i 3 groby puste. Początek cmentarzyska datować można na okres około połowy XI wieku, tuż po najeździe czeskiego księcia Brzetysława II, a jego koniec na schyłek wieku XII.

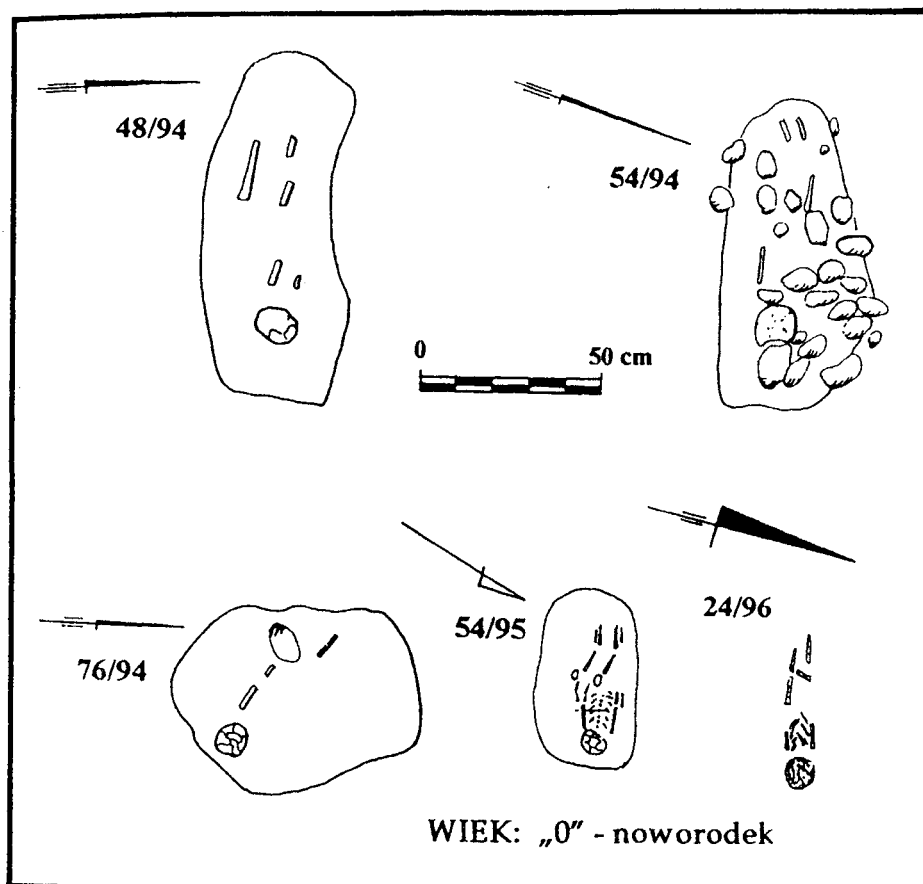
Analizie antropologicznej poddano szkielety lub ich fragmenty należące do 527 osobników. Wiek w chwili śmierci ustalono dla 483 osobników: 198 dzieci i młodzieży i 285 dorosłych i starców. Według kategorii wieku na cmentarzysku dziekanowickim wyeksplorowano: 113 osobników w wieku *Infans I* (dzieciństwo młodsze) co stanowi 21,5 % ogółu zmarłych, 34 osobników w wieku *Infans II* (dzieciństwo starsze) co stanowi 6,5 %, 51 osobników w wieku *Juvenis* (wiek młodzieńczy) co stanowi 9,7 %, 161 osobników w wieku *Adultus* (wiek dorosły) co stanowi 30,5 %, 107 osobników w wieku *Maturus* (wiek dojrzały) co stanowi 20,3 %, 17 osobników w wieku *Senilis* (wiek starczy) co stanowi 3,2 %. Dla 36 osobników tj. dla 6,8 % nie ustalono dokładnego wieku. W przypadku zbyt małej ilości cech diagnostycznych, ograniczono się do określenia „osobnik dorosły”. Oznacza to, iż osobnik ten miał już zakończone procesy kostnienia — a więc nie był młodszy niż około 20 lat, a w jego tkankach kostnych nie biegły jeszcze intensywne procesy inwolucyjne charakterystyczne dla późnej starości — powyżej 60 roku życia. Osobnicy o nieoznaczonej płci i wieku stanowią 1,5 % i jest to 8 osobników. O 519 osobnikach o znanym nam wieku możemy powiedzieć że: 147 osobników (28,3%) nie dożywało wieku młodzieńczego, aż 198 osobników (38,2%) nie dożywało

---

¹ Tekst referowany na konferencji: „Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w społecznościach dawnej Polski (X–XX wiek)”, Warszawa, 4–6 marca 1998 r.

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska Dziekanowice, stanowisko 22.

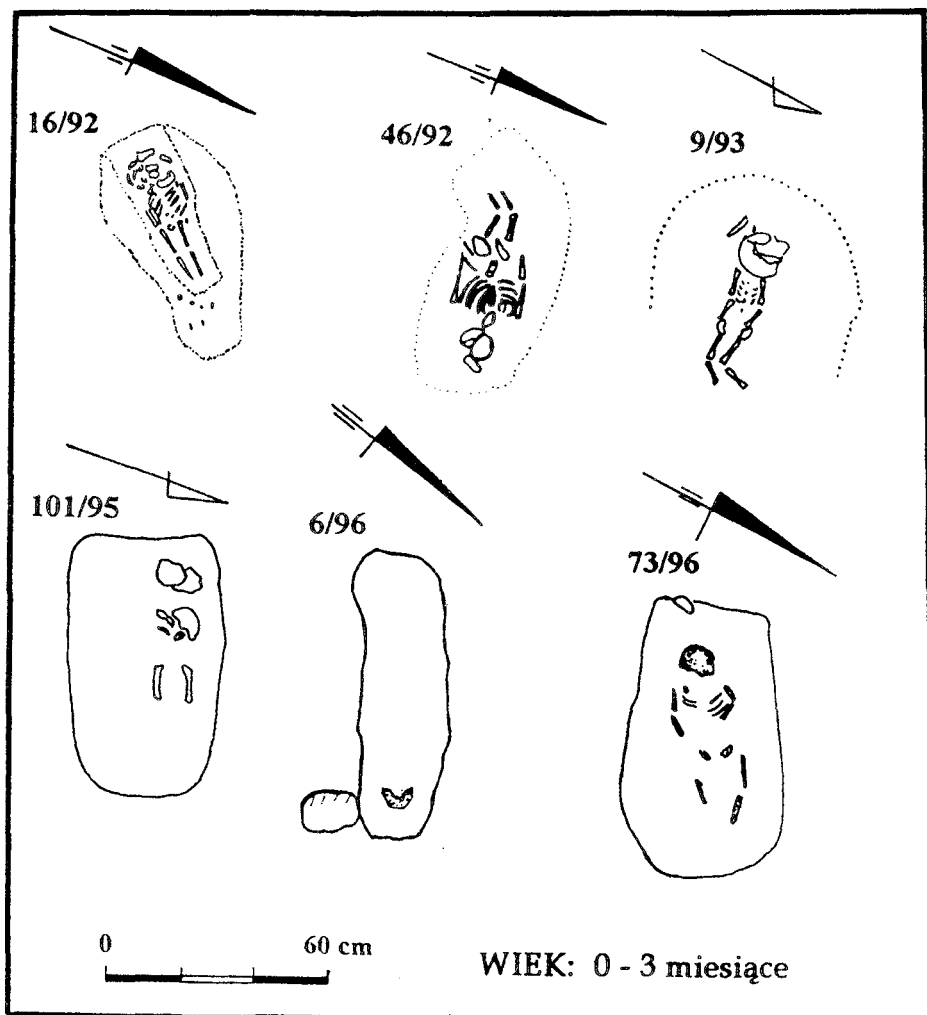

Ryc. 2. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „0”.

wieku dorosłego, 321 osobników (61,8%) wchodziło w wiek reprodukcyjny, z czego niemal połowa (27,6%) wchodziła w wiek dojrzały, a tylko 17 osobników (3,3%) dożywało wieku starczego.

Materiał szkieletowy należący do dzieci najmłodszych (*Infans I*) pozyskany w trakcie systematycznych badań terenowych najczęściej pochodzi z regularnych pochówków szkieletowych. Odkrywane w porządku anatomicznym złożone były w regularnych jamach grobowych. Stosunkowo płytkie występowanie szkieletów dzieci powodowało ich uszkodzenie zarówno podczas użytkowania cmentarzyska, jak i po jego zakończeniu. Groby dzieci często naruszone zostały młodszymi wkopami, niekiedy znalazły się w zasypisku młodszego grobu, a także były wkopywane we wcześniejsze groby (np. grób 16/92 — ryc. 3; grób 27/94 — ryc. 14). Czasami też pochówki dzieci były odslaniane w postaci skupisk w jamach grobowych innych osobników.

Szczegółowa analiza antropologiczna szczątków kostnych szkieletów dziecięcych pozwoliła ocenić wiek dzieci przede wszystkim w oparciu o stan uzębienia tj. stopnia

Ryc. 3. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „0–3 miesiące”.

uformowania zawiązków zębów i wyrzynania się kolejnych zębów, oraz wielkości poszczególnych kości szkieletu porównując je z danymi wzorcowymi. Poddano również analizie stopień skostnienia poszczególnych kości szkieletu postkranialnego. W literaturze przedmiotu spotyka się sposób podawania określeń wieku zmarłych w latach lub tylko w kategoriach. Dla oceny wieku szczątków kostnych szkieletów dzieci kategorii *Infans I* wydzielono sześć klas wieku: 0–12 miesięcy, 1–2 lata, 2–3 lata, 3–4 lata, 4–5 lat i 5–6/7 lat.

Grobów dzieci zmarłych między 0–12 miesiącem życia na omawianym cmentarzystku zostało odsłoniętych 30, a fragmenty szkieletów dalszych 5 noworodków i niemowląt wystąpiły w jamach grobowych innych osobników. Materiał liczy 35 osobni-

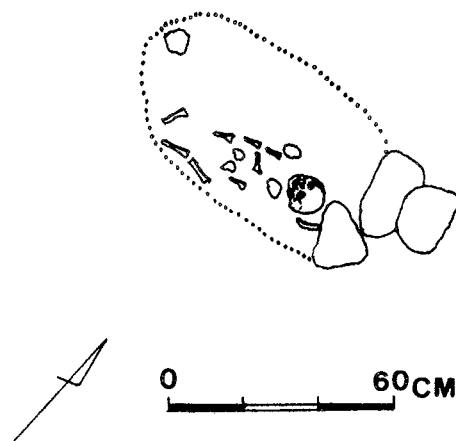
ków. W oparciu o skalę opracowaną przez A. Florkowskiego i T. Kozłowskiego (1994), w klasie 0 – 12 miesięcy można było na podstawie długości trzonów kości długich oraz łopatki, kości biodrowej, kulszowej i łonowej określić i uściślić wiek dzieci. Dzięki temu można było stworzyć ich skalę wzorcową dla wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach. Dużą zaletą omawianego materiału jest dobry stan zachowania szkieletów, jego pochodzenie z jednego regionu osadniczego, niezbyt długi okres użytkowania cmentarzyska i co najważniejsze przynależność do jednej populacji. Dzięki temu w ramach klasy wieku 0 – 12 miesięcy wydzielono szkielety dzieci zmarłych w wieku 0 (noworodki), w wieku 0 – 3 miesiące i 3 – 6 miesięcy (niemowlęta), oraz dzieci zmarłe w wieku 6 – 12 miesięcy i około 1 roku życia.

Do najmłodszych zaliczono pochówki 11 osobników oznaczonych jako noworodki (wiek 0). Odsonięte zostało 7 regularnych grobów (o różnym stanie zachowania) (ryc. 2). Jamy grobowe mają kształt zbliżony do prostokąta o długości od ok. 50 do 90 cm i szerokości od 30 do 70 cm. Zmarli w jamach układani są głowami na wschód, najczęściej w pozycji wyprostowanej na grzbiecie z kończynami górnymi wzdłuż tułowia. Jedynie w dwóch przypadkach mamy do czynienia z ułożeniem na boku prawym, w jednym grobie dodatkowo z podkurczonymi kończynami dolnymi. W jamach grobowych brak jakichkolwiek przedmiotów, lub szczątków organicznych. W jednym przypadku nad zmarłym znajdował się nieregularny bruk kamienny (grób 54/94 — ryc. 2).

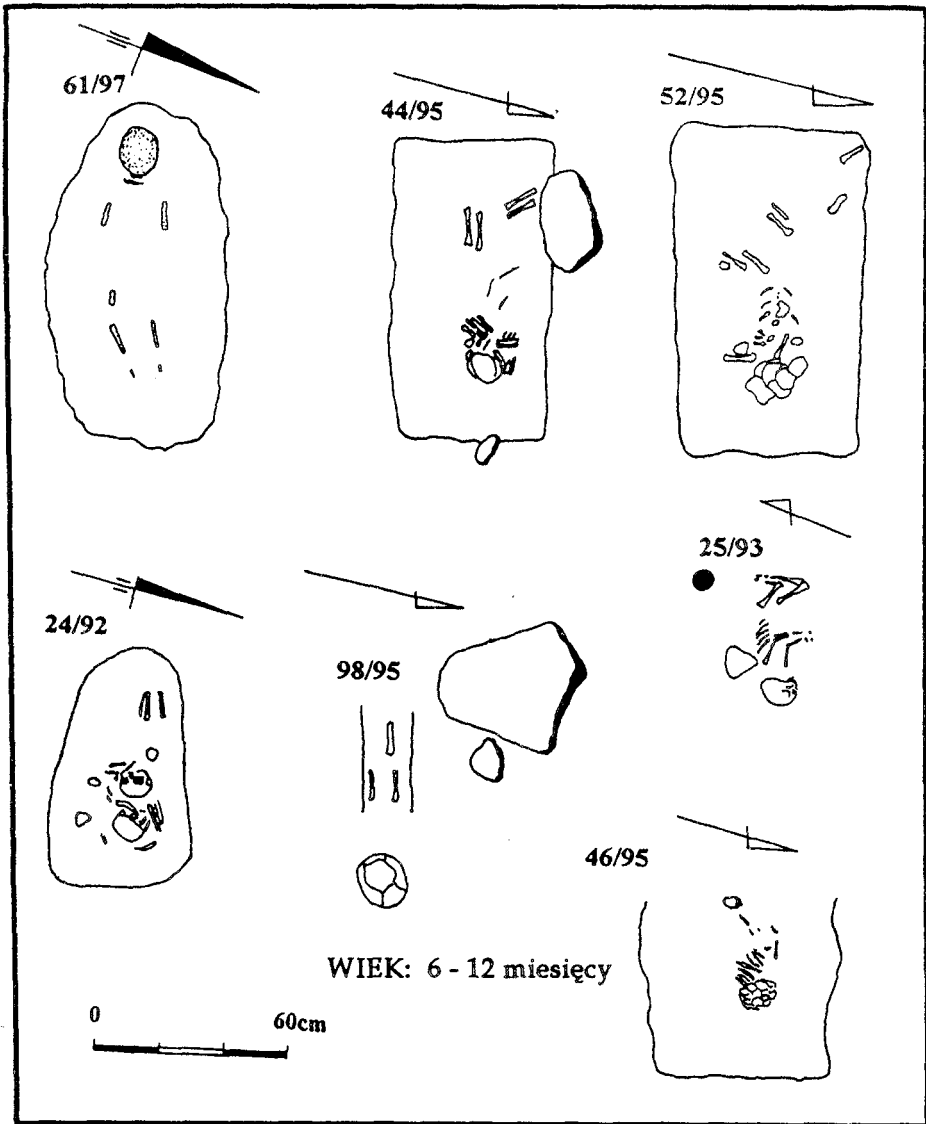
Drugą wyróżnioną klasą wieku są niemowlęta zmarłe przed ukończeniem 3 miesiąca życia. Do grupy tej zaliczono 11 grobów (ryc. 3). Jamy grobowe mają kształt zbliżony do prostokąta o długości od ok. 45 do 75 cm i szerokości od 18 do 50 cm. Spośród osobników o czytelnym anatomicznym ułożeniu w dwóch przypadkach możemy mówić o złożeniu zmarłego w pozycji wyprostowanej na grzbiecie, a w dwóch o złożeniu na boku prawym z podkurczonymi kończynami dolnymi. Czaszki zmarłych orientowano zarówno na wschód (4) jak i na zachód (4). W jamach grobowych zmarłym nie towarzyszą żadne przedmioty, lub szczątki organiczne.

W grupie zmarłych między 3 a 6 miesiącem życia wyodrębniono jeden pochówek (grób 7/93 — ryc. 4). W południowej partii jamy o kształcie zbliżonym do prostokąta o wymiarach 80 × 44 cm złożono zmarłego w pozycji wyprostowanej na grzbiecie, czaszką na wschód. W jamie brak przedmiotów zaliczanych do wyposażenia. Za czaszką zmarłego wystąpiły trzy duże kamienie (wymary 20 – 25 × 8 cm).

Zmarłych między 6 a 12 miesiącem życia wyróżniono 11. Jamy grobowe w kilku przypadkach przybierały kształt regularnego prostokąta o wymiarach 90 – 100 × 50 – 56

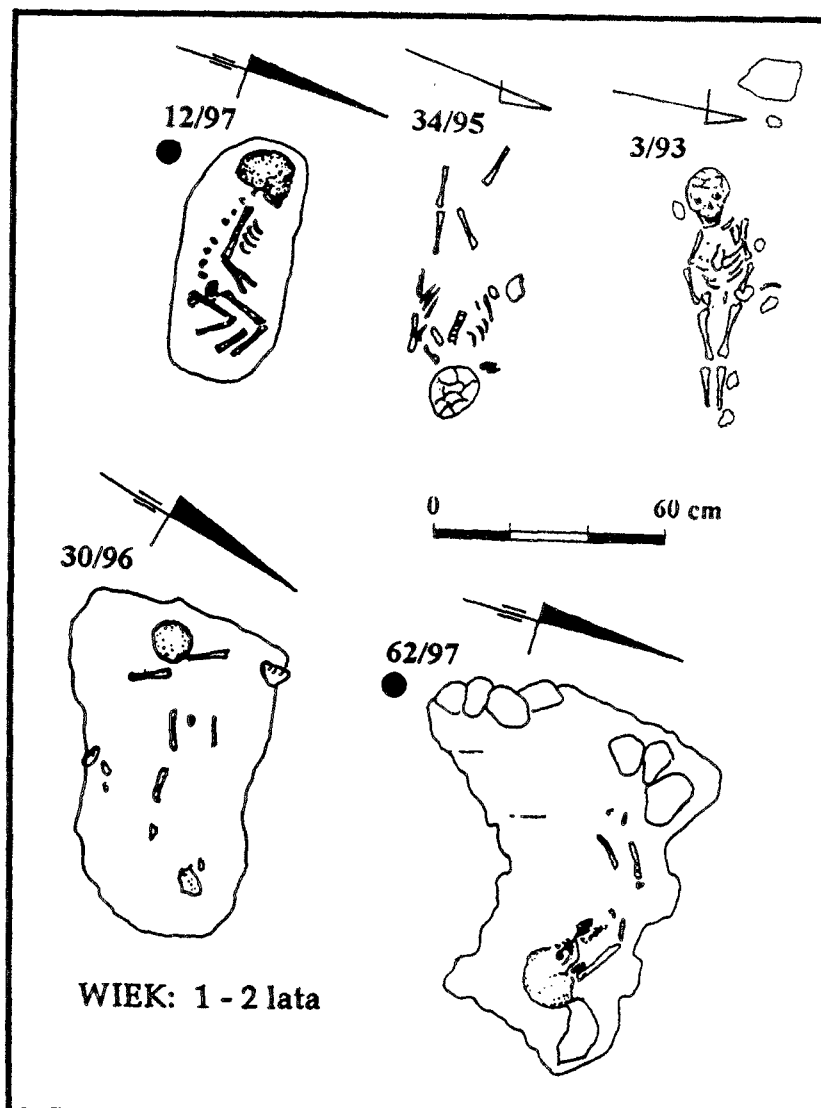

Ryc. 4. Dziekanowice, stan. 22. Grób 7/93 — wiek „3 – 6 miesięcy”.

Ryc. 5. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „6 – 12 miesięcy”.

cm (ryc. 5). Stan zachowania nie pozwolił na określenie ułożenia większości zmarłych w tej grupie. Jednak czytelne jest ułożenie w pozycji wyprostowanej, na grzbiecie jak i na boku prawym z podkurczonymi kończynami dolnymi i ugiętymi w łokciach kończynami górnymi (grób 25/93 określony wiek zmarłego ok. 6 miesięcy — ryc. 5). Czaszki zmarłych dzieci w większości orientowane są na wschód (6), jedynie 3 czaszki miały orientację zachodnią. W jamach nie wystąpiły zabytki.

Ryc. 6. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „1 – 2 lata”.

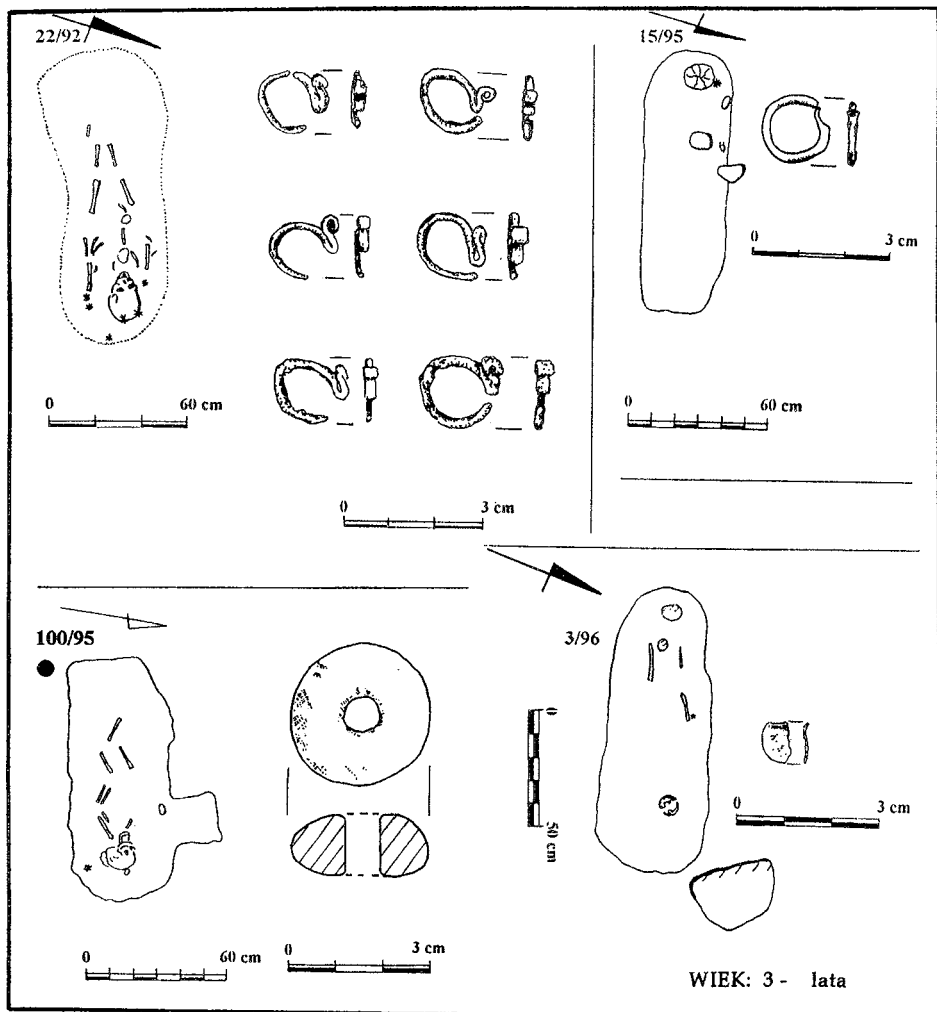
Wiek jednego zmarłego dziecka określono na ok. 1 rok. Słabo zachowany materiał pozwala jedynie na określenie orientacji czaszki jako wschodnią (grób 16/95). A kształt jamy grobowej prawdopodobnie prostokątny o szerokości ok. 26 cm.

Dla 9 osobników wiek w chwili śmierci określono między 1 a 2 rokiem życia. W przypadku czytelnych jam grobowych są one mniej regularne, chociaż swym kształtem zbliżone do prostokąta (ryc. 6). Wymiary są zróżnicowane od jam 64×30 cm (grób 12/97) do jam $90 \times 40 - 70$ cm (grób 62/97). Zmarli układani są przeważnie w po-

zycji wyprostowanej na grzbiecie z kończynami górnymi wzdłuż ciała, a rzadko na miednicy (grób 3/93 — ryc. 6). W dwóch przypadkach zmarli pochowani zostali na lewym boku z podkurczonymi kończynami (groby: 12/97 i 62/97 — ryc. 6). Orientacje ustalono w przypadku 7 zmarłych. Spośród nich 5 miało czaszkę zorientowaną na zachód, a 2 na wschód. W jamach zmarłym nie towarzyszyły przedmioty.

W grupie zmarłych w wieku 2 – 3 i 3 lata wyróżniono 11 osobników. Jamy grobowe swym kształtem zbliżone były do wydłużonych prostokątów (ryc. 7). Ich wymiary były w granicach: długość od 80 cm do 114 cm i szerokość od 30 do 50 cm. Zmarli ułożeni przeważnie w pozycji wyprostowanej, na grzbiecie. Jedynie w dwóch przypadkach możemy mówić o ułożeniu na boku prawym ze zgiętymi mniej lub bardziej kończynami górnymi, jeden z ugiętymi kończynami dolnymi (grób 100/95), a drugi z wyprostowanymi-

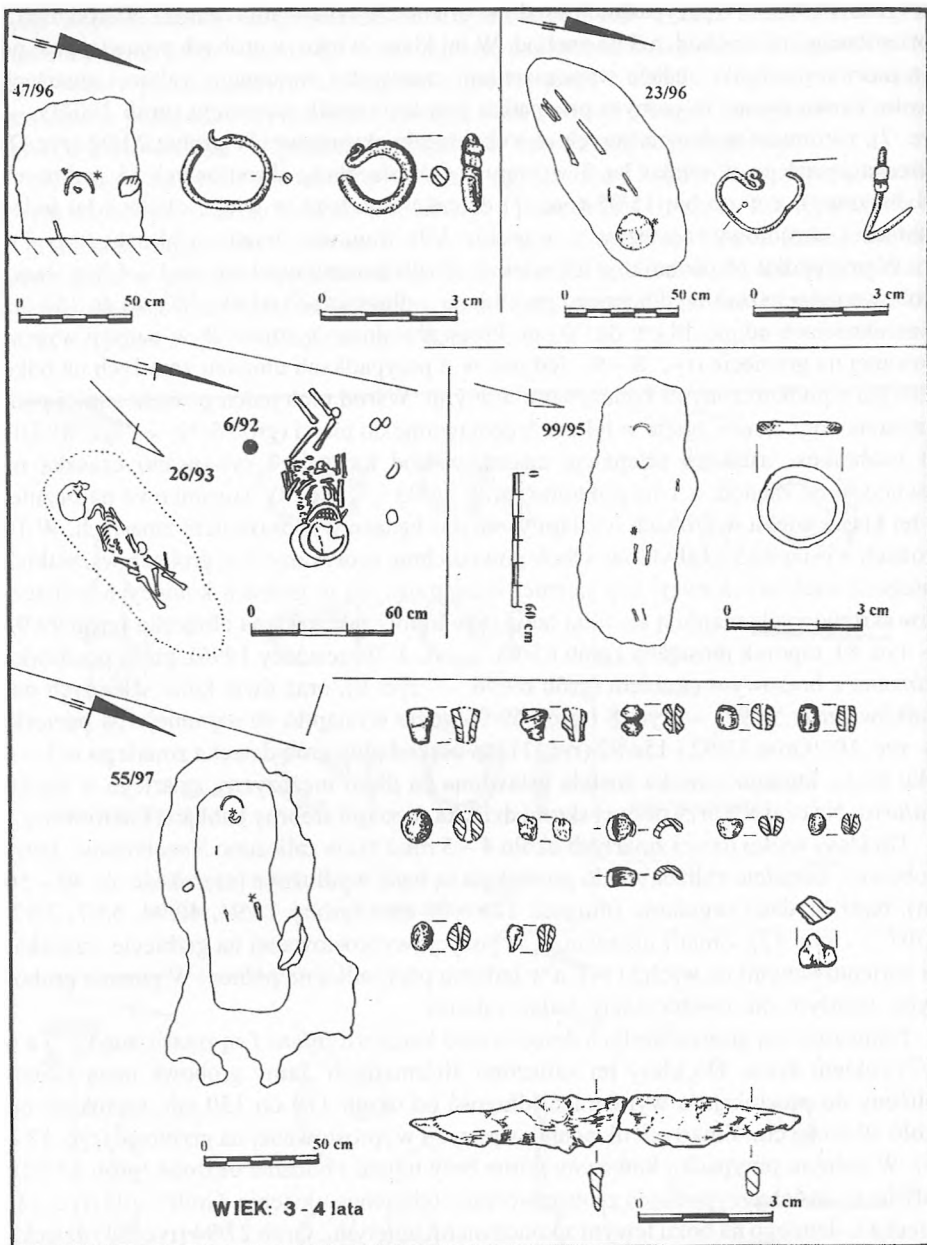
Ryc. 7. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „3 lata” i ich wyposażenia.

mi (grób 44/92). W 8 przypadkach ustalono orientację sytuowania czaszki. Wśród nich 5 zorientowano na wschód, a 3 na zachód. W tej klasie wieku w grobach pojawiają się po raz pierwszy zabytki będące wyposażeniem zmarłych i występują u dzieci zmarłych około 3 roku życia. W jednym przypadku jest to przęślik wapienny (grób 100/95 — ryc. 7), natomiast w dwóch innych są to kabłączki skroniowe. W grobie 22/92 (ryc. 7) dziecka zmarłego w wieku lat 3 wystąpiło 6 kabłączków skroniowych (5 srebrnych i 1 brązowy), a w grobie 15/95 (ryc. 7) dziecka zmarłego w wieku około 3 lat jeden kabłączek skroniowy mosiężny, a w grobie 3/96 fragment brązowej blaszki (ryc. 7).

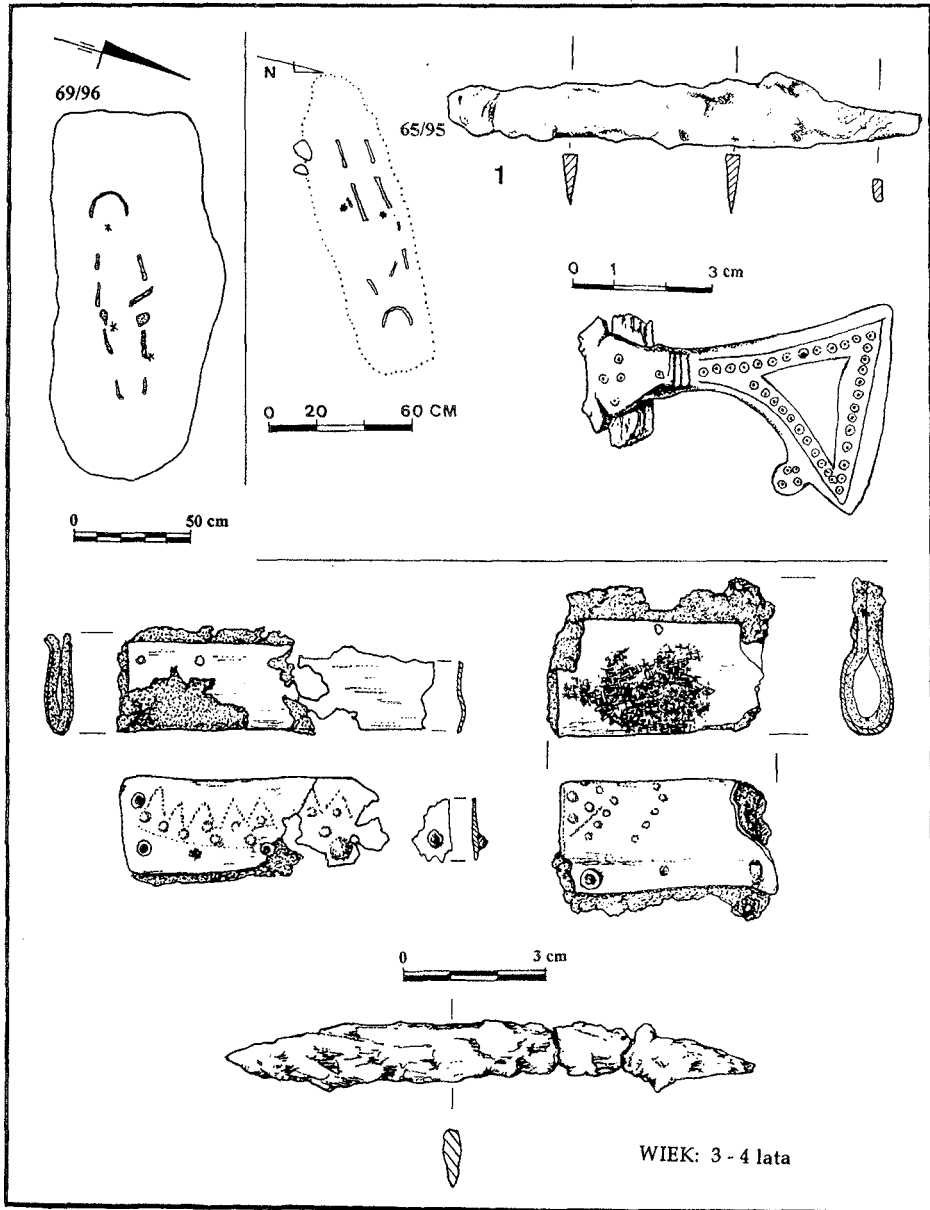
W przypadku 18 osobników ich wiek w chwili śmierci ustalono na 3 – 4 lata. Jamy grobowe mają kształt wydłużonego prostokąta o długościach od ok. 100 cm do 156 cm i szerokościach od ok. 38 cm do 70 cm. Przeważa ułożenie zmarłych w pozycji wyprostowanej na grzbiecie (ryc. 8 – 9). Jedynie w 4 przypadkach ułożono zmarłych na boku prawym z podkurczonymi kończynami dolnymi. Wśród nich jeden posiada silniej podkurczone nogi, a ręce ugięte w łokciach dostawione do piersi (grób 6/92 — ryc. 8). Dla 14 osobników ustalono orientację czaszki wśród których 7 sytuowano czaszką na wschód, 6 na zachód, a 1 na południe (grób 26/93 — ryc. 8). Stosunkowo najliczniej w tej klasie wieku w grobach wystąpiły zabytki będące wyposażeniem zmarłych. W 10 grobach wystąpiło 15 zabytków. Obok powszechnie spotykanych w grobach wszystkich kategorii wiekowych noży, czy liczniej występujących w grobach kobiecych kabłączków skroniowych znajdują się tutaj takie przedmioty jak: szklana obrączka (grób 99/95 — ryc. 8), toporek mosiężny (grób 65/95 — A. J. Wrzesińscy 1996), pusta pochewka skórzana z brązowym okuciem (grób 69/96 — ryc. 9), oraz dwie kolie szklanych paciorków (grób 55/97 — ryc. 8 i grób 69/96 gdzie wystąpiło co najmniej 104 paciorki — ryc. 10). Grób 15/92 i 15a/92 (ryc. 11) to uszkodzony grób dziecka zmarłego w 3 – 4 roku życia, którego czaszka została ustawiona na dłoni mężczyzny zmarłego w wieku *Maturus*. Na czaszce przy prawej skroni dziecka wystąpił srebrny kabłączek skroniowy.

Do klasy wieku dzieci zmarłych około 4 – 5 roku życia zaliczono 5 osobników. Jamy grobowe o kształcie zbliżonym do prostokąta są bądź wydłużone (szerokość ok. 40 – 56 cm), bądź bardziej regularne (długość 126 × 70 cm) (groby 16/94, 40/94, 5/97, 7/97, 81/97 — ryc. 12). Zmarli układani są w pozycji wyprostowanej na grzbiecie, czaszkami zorientowanymi na wschód (4), a w jednym przypadku na północ. W jamach grobowych zmarłym nie towarzyszyły żadne zabytki.

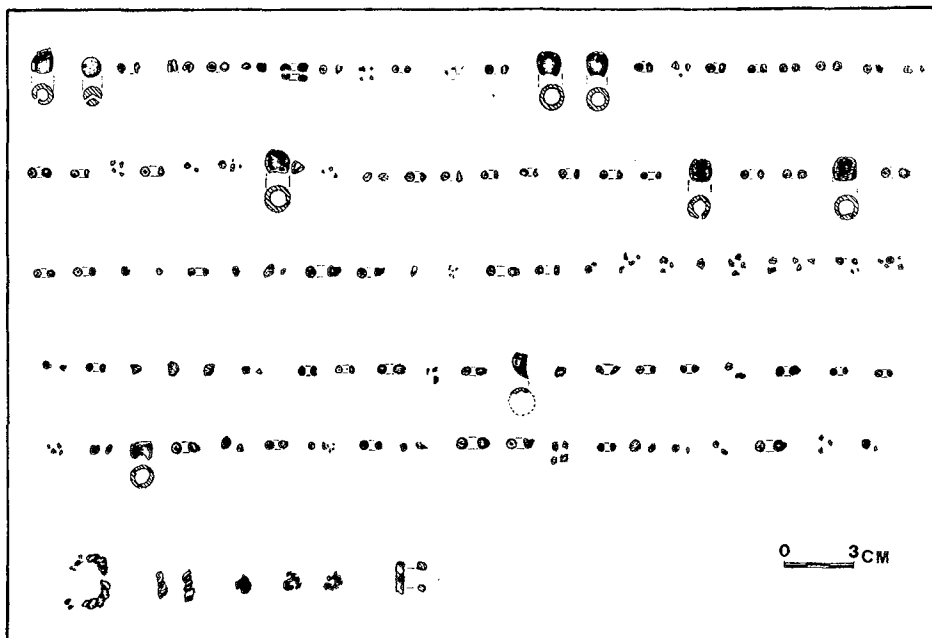
Najliczniejszą grupą zmarłych dzieci wśród kategorii *Infans I* są zmarli między 5 a 6 (6/7) rokiem życia. Do klasy tej zaliczono 30 zmarłych. Jamy grobowe mają kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach: długość od około 110 do 150 cm, szerokość od około 40 do 60 cm. Zmarłych układano w pozycji wyprostowanej na grzbiecie (ryc. 13 – 14). W jednym przypadku kończyny górne były ugięte i bocznie ułożone (grób 23/92). Jedynie w dwóch przypadkach zaobserwowano odmienne ułożenie. Grób 87/97 (ryc. 14) dziecka 6 -letniego na boku lewym z kończynami ugiętymi. Grób 27/94 (ryc. 14) dziecka 5 -letniego ułożonego na boku prawym. Spośród 25 osobników dla których ustalono orientację czaszki 16 sytuowano na wschód, a 9 na zachód. W 10 grobach wystąpiły 42 zabytki. Wśród nich przeważały noże (w 5 grobach gdzie wystąpiły wyłącznie). W dwóch innych grobach wystąpiły pojedynczo i wyłącznie gwoździe (grób 23/92 i grób 20/93), a w jednym nieokreślony pręt żelazny (grób 48/92). W trzech innych grobach wystąpiły natomiast zespoły zabytków. W grobie 64/94 znajdowała się opaska z 21

Ryc. 8. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „3-4 lata” i ich wyposażenia.

Ryc. 9. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „3-4 lata” i ich wyposażenia.

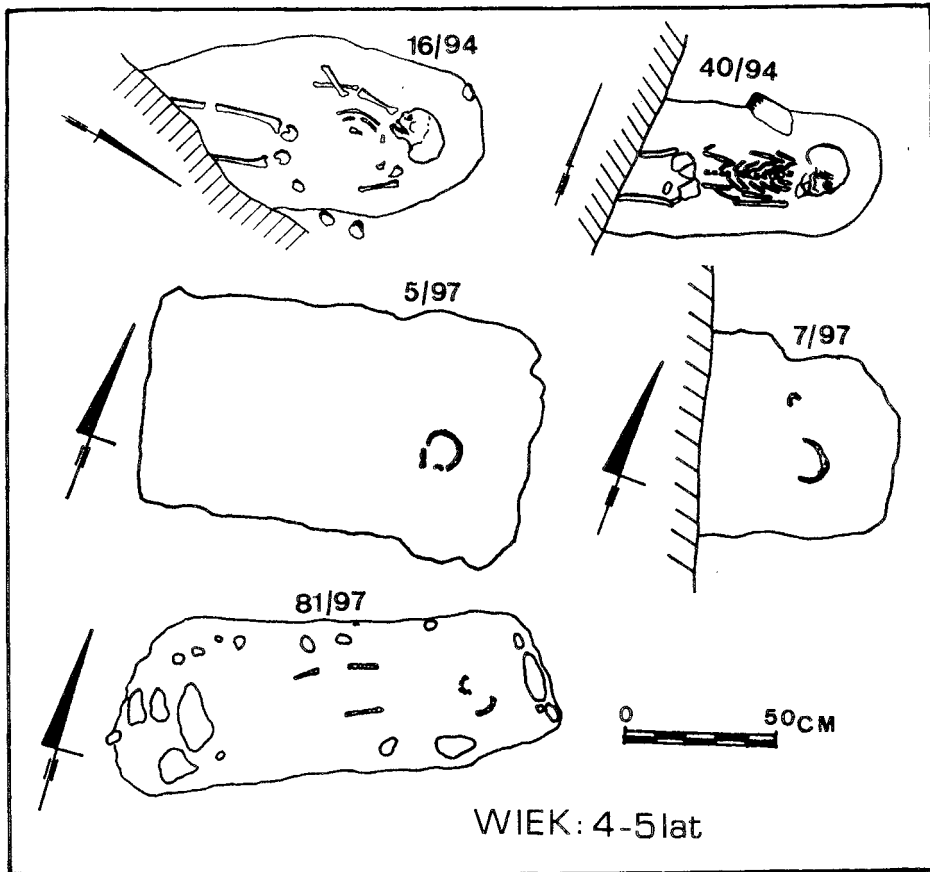
Ryc. 10. Dziekanowice, stan. 22. Kolia paciorków szklanych z grobu 69/96.

ozdobami, oraz pusta pochewka skórzana z okuciem brązowym (A.J.Wrzesińscy 1995). W grobie 7/96 znajdowało się brązowe okucie (?), oraz ułamki srebra. Natomiast w grobie 87/97 znajdowało się 7 srebrnych kabłączków skroniowych (ryc. 14 – 15), brązowa obrączka i fragment żelaznego drutu/pręta (ryc. 14).

Osobników odsłoniętych fragmentarycznie w pięciu grobach zaliczono ogólnie do kategorii wieku *Infans I*, dokładnego ich wieku nie można było ustalić.

W ramach wydzielonych klas wieku ilość grobów na omawianym stanowisku jest zróżnicowana (ryc. 16). Najliczniejszą grupę stanowią dzieci zmarłe przed ukończeniem pierwszego roku życia (ryc. 16). W tej klasie wieku porównując ilości dzieci zmarłych w ramach wyróżnionych przedziałach wieku widać, iż w poszczególnych grupach osiągają tę samą liczebność. Wyjątek stanowi jedynie grupa dzieci zmarłych w okresie między 3 a 6 miesiącem życia (ryc. 16). Niemal równie liczną grupę stanowią dzieci zmarłe między 5 a 6 rokiem życia. Mniej licznie występują dzieci zmarłe w wieku między 3 a 4 rokiem życia, oraz dzieci zmarłe przed ukończeniem 3 roku życia. Najmniej odnotowano dzieci zmarłych między 4 a 5 rokiem życia. Należy jednak zaznaczyć że na odnotowane stosunki liczbowe mogą mieć wpływ nie zakończone badania terenowe.

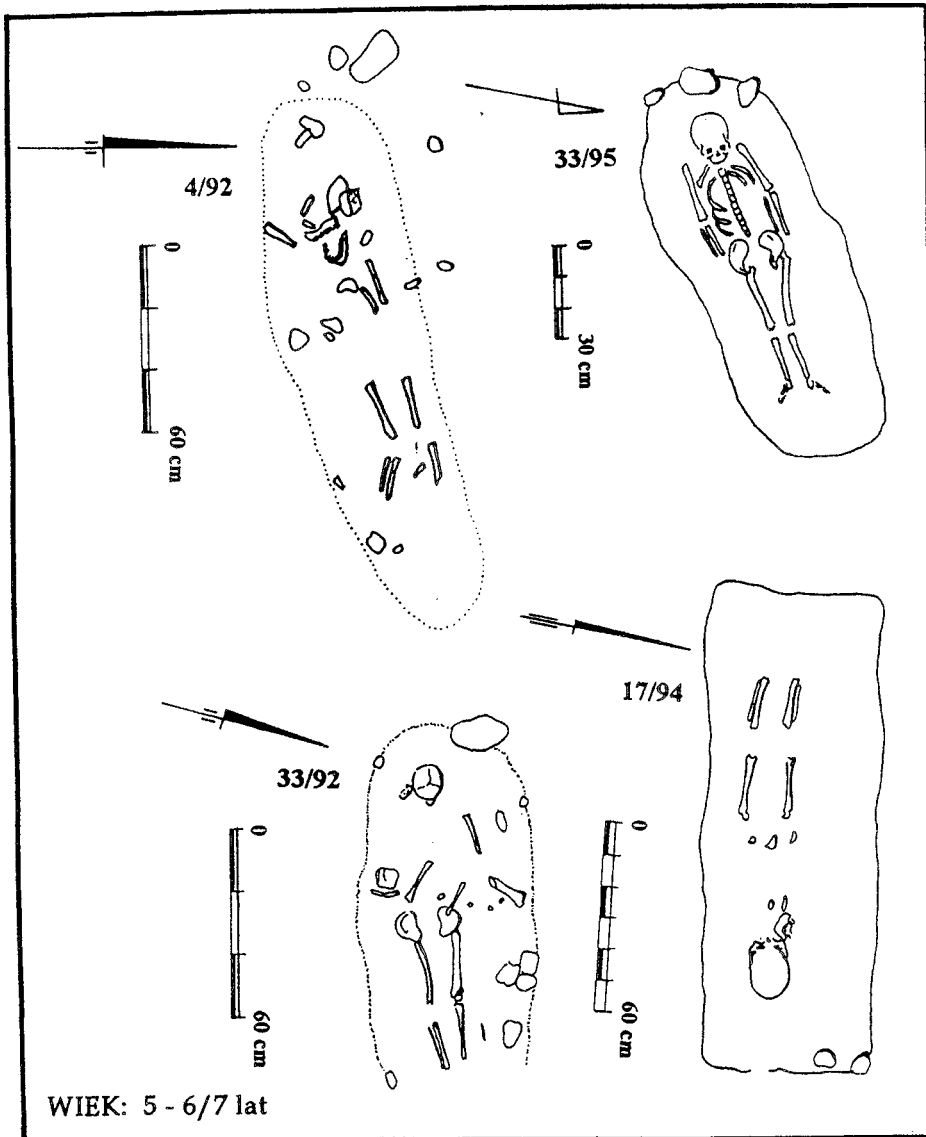
Szczegółowa analiza antropologiczna umożliwiła oznaczenie dla 113 osobników wieku *Infans I*. W tej kategorii wieku wydzielono roczne klasy wieku. Groby dzieci zmarłych między 0 a 12 miesiącem życia zalegają stosunkowo płytko od 25 – 30 cm do 40 – 55 cm poniżej darni. Tylko jeden grób niemowlęcy wystąpił 1 metr pod darnią. Czytelne jamy grobów osiągają wymiary: od 50 cm długości dla grobów niemowlęcych

Ryc. 12. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów: klasy wieku „4 – 5 lat”.

do 70 cm dla grobów dzieci 6 – 12 miesięcznych, a szerokość jam grobowych waha się od 20 cm do 50 cm. Tylko w jednym z grobów wystąpiły kamienie pełniące funkcję obstawy (trzy duże 20 – 25 cm o wys. 8 cm w skraju jamy za czaszką dziecka 3 – 6 miesięcznego). Natomiast nad szkieletem innego dziecka wystąpił nieregularny bruk kamienny. W wypełniku żadnego z grobów nie natrafiono na węgle drzewne, lub inne szczątki organiczne. W grobach tych również nie stwierdzono występowania zabytków uznawanych za wyposażenie zmarłych. W 13 grobach dzieci ułożono na grzbiecie z wyprostowanymi kończynami górnymi (ułożonymi wzdłuż tułowia) i wyprostowanymi kończynami dolnymi. W pięciu grobach dzieci ułożono na prawym boku (w jednym przypadku tylko boczne ułożenia nóg) ze zgiętymi i podkurczonymi mniej lub bardziej kończynami (pozycje embrionalne ? pochówków).

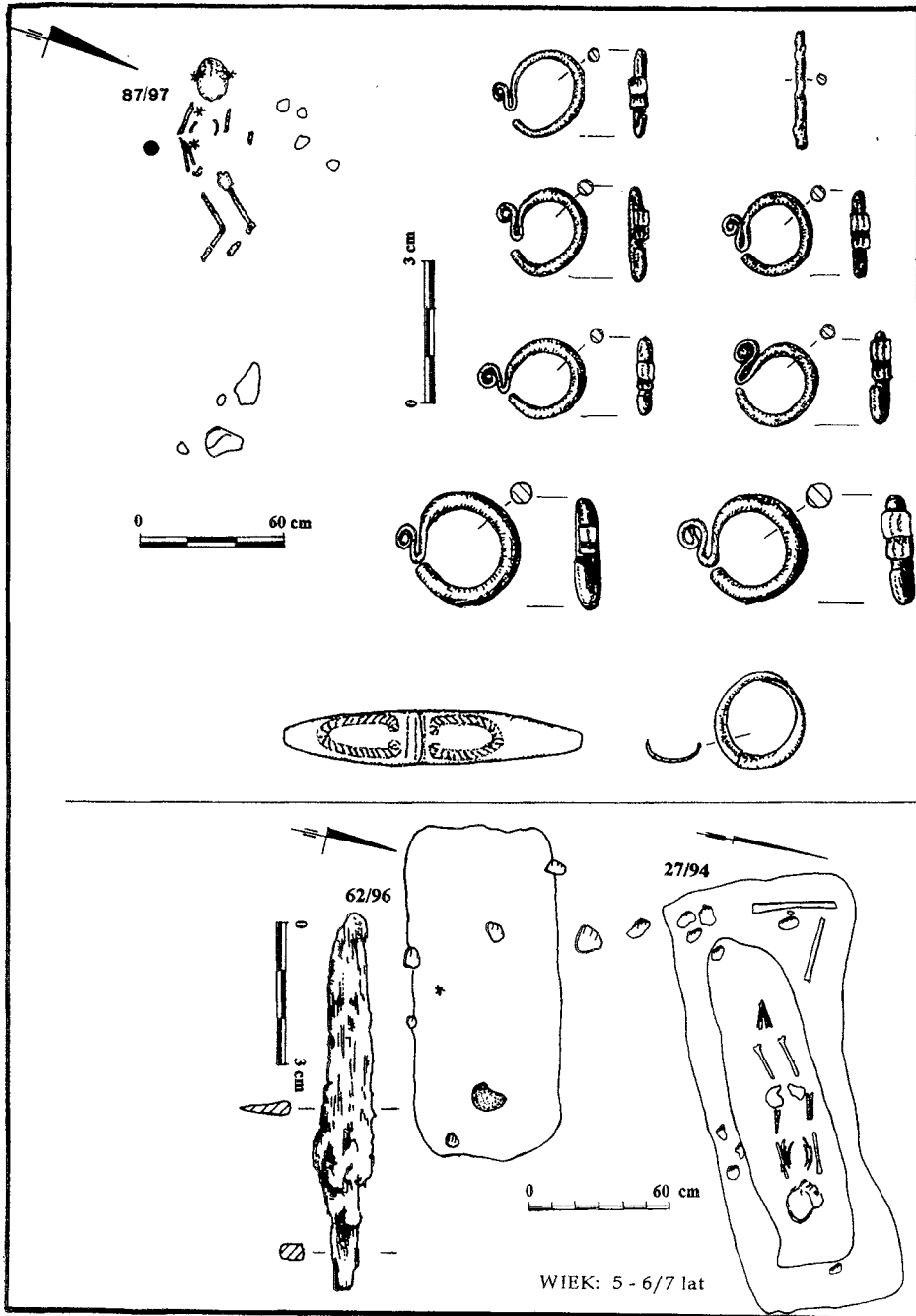
Mierząc wszystkie zachowane kości długie odtworzono wzrost przyżyciowy dzieci. Noworodki (wiek 0) pochowane na cmentarzysku dziekanowickim charakteryzuje wzrost od 45,7 do 48,6 cm. Niemowlęta zmarłe w wieku 0 – 3-miesiące charakteryzuje

Ryc. 13. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „5-6/7 lat”.

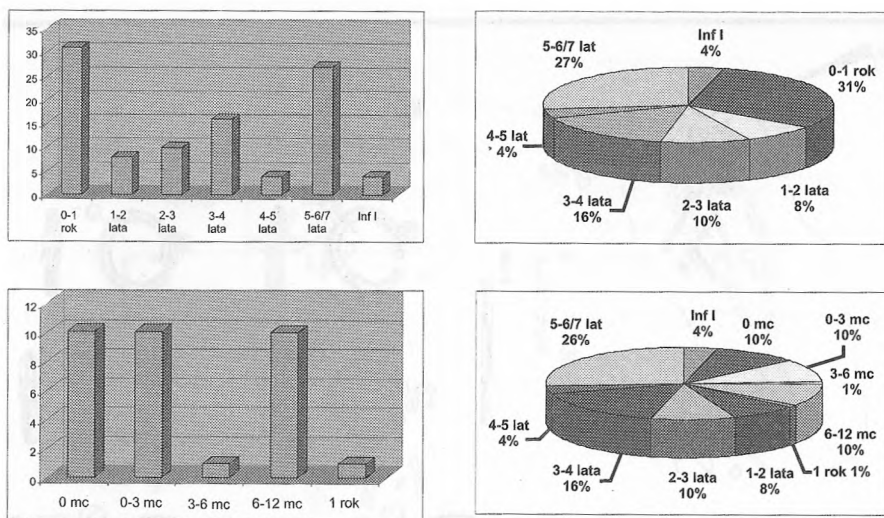
wzrost od 50,5 – 53,0 cm, a w wieku 3 – 6-miesięcy wzrost od 53,4 – 55,3 cm. Dzieci zmarłe w wieku 6 – 12 miesięcy charakteryzuje wzrost 56,3 – 57,8 cm.

Grobów dzieci zmarłych w wieku 1 – 2 lat na cmentarzysku odsłoniliśmy 9. O pięciu możemy powiedzieć, iż pochówki zostały złożone na grzbiecie w pozycji wyprostowanej. Tylko jedno dziecko miało obie ręce zgięte w łokciach i ułożone dłońmi na miednicy. Czytelne jamy grobowe osiągają długość od 60 do 90 cm i szerokość od 30 do 70 cm.

Ryc. 14. Dziekanowice, stan. 22. Przykłady grobów klasy wieku „5 – 6/7 lat” i ich wyposażenia.

Ryc. 16. Dziekanowice, stan. 22. Diagramy ilościowe i procentowe wielkości wydzielonych klas wieku.

W wypełniku grobów nie wystąpiły węgle drzewne, również nie stwierdzono występowania wyposażenia grobowego.

Grobów dzieci zmarłych w wieku 2 – 3 lat wyeksplorowano 9, a fragmenty 2 dalszych wystąpiły w skupiskach innych grobów. W czterech grobach dzieci zostały ułożone na grzbiecie w pozycji wyprostowanej, a dwoje dzieci do grobu złożono na prawym boku z ugiętymi kończynami. Czytelne jamy grobów osiągają długości od 80 do 114 cm i szerokości od 30 do 50 cm. W trzech grobach wystąpiły zabytki.

Grobów dzieci zmarłych w wieku 3 – 4 i 4 – 5 lat na cmentarzystoku odsłonięto 20, a fragmenty 3 dalszych pochówków wystąpiły w innych jamach grobowych. W 15 grobach dzieci zostały pochowane na grzbiecie w pozycji wyprostowanej, w jednym dziecko miało obie ręce zgięte w łokciach i ułożone dłońmi na miednicy. W 4 grobach dzieci złożono na prawym boku w pozycji skulonej (embrionalnej?). Klasę wieku 3 – 4 lata charakteryzuje największa różnorodność zabytków. Tutaj też występują zespoły zabytków (wśród nich kolie szklanych paciorków²) nie odnotowane dotąd w innych kategoriach wieku na omawianym cmentarzystoku. W tej klasie wieku w jamach grobowych występują pojedyncze kamienie, a w wypełniku jam węgle drzewne³.

Na dziekanowickim cmentarzystoku wystąpiło 30 grobów dzieci zmarłych w wieku 5 – 6/7 lat. W regularnych jamach grobowych odsłonięto 28 osobników, 18 było ułożonych na grzbiecie w pozycji wyprostowanej. Tylko w dwóch przypadkach z ugiętą w łokciu jedną kończyną górną, a w jednym przypadku ze zgiętą w kolanie i ugiętą w łokciu koń-

² W grobie 3 -letniego dziecka (grób 69/96), wydzielono również sznurek na którym zawieszona była kolia szklanych paciorków i fragment tkaniny „ubraniowej”. Na temat tkanin znajdujących na omawianym cmentarzystoku patrz: A. Sikorski, A. Wrzeńska, J. Wrzeński 1998.

³ W wyniku analizy węgla drzewnych (przeprowadzonej w Instytucie Technologii Drewna w Poznaniu przez doc. dr inż. Stanisława Spławę-Neymana) stwierdzono, iż pochodzą one ze spalenia małowymiarowego drewna dębowego rodzaju *Quercus sp.* (A. Wrzeńska, J. Wrzeński 1999)

czyną i bocznie silnie odchyłoną. W jednym grobie dziecko ułożono na prawym boku, a inne na lewym. Sporadycznie w grobach wystąpiły pojedyncze kamienie, w wypełnisku jam grobowych węgle drzewne, a także fragmenty skóry i tkanin. Dzięki właściwościom konserwującym tlenków miedzi zachowały się również niewielkie fragmenty desek. Przykładowo 5 – 6/7 letnie dziecko z grobu 64/94 zostało złożone na desce brzożowej, której fragmenty przywarły do kabłączków skroniowych. W tym też grobie zachował się fragment wełnianej opaski (A. Sikorski, A. Wrzesińska, J. Wrzeński 1998)

Szkielety odsłaniane na omawianym cmentarzysku występują na różnej głębokości. Różnicowanie nie jest duże, niemniej najpłycej zalegają groby dzieci najmłodszych (0 – 12 miesięcy) od 25 do ok. 50 cm poniżej współczesnej powierzchni użytkowej, a tylko zupełnie wyjątkowo około 100 cm. Nieco głębiej (30 – 60 cm) występują groby dzieci zmarłych w wieku 1 – 3 lata. Natomiast dzieci zmarłe między 3 a 6/7 rokiem życia chowano stosunkowo najgłębiej. Ich szkielety odsłaniane były na głębokości od 40 do 60 – 65 cm, a niekiedy do 100 cm.

Występowanie węgla drzewnych w zasypiskach jam grobowych zaobserwowano w grobach dzieci zmarłych około 3 – 4 roku życia i starszych. Liczniej występują w grobach dzieci zmarłych w 5 – 6/7 roku życia. W jednym przypadku (grób 26/93) drobiny węgla drzewnego zostały rozsypane wokół czaszki, przy barku i na wysokości tułowia zmarłego. Pochowane w tym grobie dziecko zmarłe w 3 – 4 roku życia zostało wyjątkowo zorientowane czaszką na południe. Także wyjątkowo w tym grobie wystąpiły kamienie w charakterze podkładu pod barkiem, kończynami i miednicą zmarłego.

Na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach stan. 22 zmarli generalnie układani byli wzdłuż osi o kierunku wschód zachód. Spośród 527 osobników wyeksplorowanych na cmentarzysku orientację określono dla 470 osobników. Orientację czaszki na zachód miało 201 osobników (42,8%), natomiast na wschód 263 osobników (56%). Jedynie 3 (0,6%) było zorientowanych na południe i 3 (0,6%) na północ. W kategorii *Infans I* liczącej 113 osobników 29 miało czaszkę zorientowaną na zachód (25,7%), 54 na wschód (47,8%), jeden osobnik był zorientowany na południe i jeden na północ (po 0,9%). Natomiast dla 28 osobników (24,7%) nie ustalono orientacji czaszki.

Zabytki stanowiące wyposażenie zmarłego pojawiają się w grobach dzieci zmarłych około 3 roku życia. W 24 grobach (tj. 21,2%) dzieci kategorii *Infans I* wystąpiły zabytki w liczbie 65⁴. Na dziekanowickim cmentarzysku na 495 odsłoniętych dotąd grobów wczesnośredniowiecznych w 303 wystąpiły przedmioty będące wyposażeniem grobowym zmarłych w liczbie 620 zabytków. W grupie grobów wyposażonych 45,2% to groby mężczyzn w których wystąpiło 42,7% zabytków, 29,4% to groby kobiet w których wystąpiło 32,6% zabytków, 4,7% to groby nieoznaczonych osobników młodocianych (*Juvenis*) w których wystąpiło 4,2% zabytków, 4,7% to groby dzieci starszych (*Infans II*) w których wystąpiło 4,2% zabytków, a 7,9% to groby dzieci młodszych (*Infans I*) w których wystąpiło 10,4% zabytków. Pozostałe 6% grobów to nieoznaczeni dorośli (4,2% zabytków), oraz 1% nieoznaczeni nieokreśleni (0,6% zabytków) i 1% groby puste (1% zabytków).

⁴ W tym dwie kolie szklanych paciorków liczone jako pojedyncze zabytki (grób 69/96 i 87/97). Na liczbę 65 zabytków składa się także 21 ozdób srebrnych, cynowych i szklanych z grobu 64/94

Zarówno węgle drzewne, jaki i kamienie⁵ pojawiające się w grobach dzieci sporadycznie mogą być wyrazem obrzędowości, a także troski żywych wobec zmarłych. Regularne jamy grobowe, pieczołowitość ułożenia zmarłego, elementy obrzędów (?) i zabytki w grobach mogą świadczyć o specjalnym stosunku dorosłych wobec zmarłych dzieci. Brak zabytków w grobach najmłodszych dzieci może świadczyć, iż jeszcze niczego własnego nie posiadały. Natomiast przedmioty w grobach dzieci zmarłych powyżej 3 roku życia mogą być wyrazem więzi między rodzicami i dziećmi, a także odbiciem pokładanych nadziei dorosłych w „obdarowywanych” dzieciach.

W literaturze mediewistycznej można odnaleźć dość powszechne i zgodne poglądy odnośnie stosunku do dzieci w średniowieczu mówiące o małym zainteresowaniu dzieckiem, o poświęcaniu mu niewielkiej ilości czasu i o traktowaniu dziecka jak „małego dorosłego” (J. Le Goff 1970, 287 – 288; Ch. Klapisch-Zuber 1996, 376 – 379). Pewną ilustracją takiego punktu widzenia, gdzie dziecko postrzegane jest jako mały dorosły, mogą być średniowieczne *putti* (karykaturalne amorki — bobaski) gdzie dziecięce postaci otrzymały twarze dorosłych.

Po okresie niemowlęcym i wczesnego dzieciństwa dzieci wczesnie wkraczały w świat dorosłych pracując i wykonując podobne czynności jak oni. Dziecko nie było istotą zbyt wysoko cenioną w średniowiecznym społeczeństwie. Jednak zapewne nie przeszkadzało to rodzicom kochać swoje dzieci. Być może groby z dziekanowickiego cmentarza są właśnie wyrazem takiej miłości rodzicielskiej. Może wspomniane wyżej obserwacje pozwalają w toku badań archeologicznych uchwycić nie tylko elementy kultury materialnej, czy stosunki społeczne, ale także związki uczuciowe między ludźmi.

LITERATURA:

- Florkowski A., Kozłowski T.
1994 Ocena wieku szkieletowego dzieci na podstawie wielkości kości, PAN, t. 57, z. 1–2, s. 71–86.
- Klapisch-Zuber Ch.
1996 Kobieta i rodzina, [w:] Człowiek średniowiecza, red. J. Le Goff, Gdańsk, s. 353–387.
- Le Goff J.
1970 Kultura średniowiecznej Europy, Warszawa.
- Sikorski A., Wrześcińska A., Wrześciński J.
1998 Tkaniny z grobów, SL, t. 5, s. 71–94.
- Wrześcińska A., Wrześciński J.
1996 Grób z miniaturowym toporkiem z Dziekanowic, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie, WSA, t. 4, s. 197–204.
- Wrześcińska A., Wrześciński J.
1999 Wykorzystanie analiz gatunkowych drewna z grobów wczesnośredniowiecznych (przykład z Dziekanowic, stanowisko 22), [w:] Drewno archeologiczne. Badania i konserwacja, Symposium, Biskupin-Wenecja, 22–24 czerwca 1999, red. L. Babiński, Biskupin, s. 237–245.
- Wrześciński A., J.
1995 Dwa interesujące groby z wczesnośredniowiecznego cmentarza w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22, WSA, t. 3, s. 207–218.

⁵ Większe kamienie być może pierwotnie zaznaczające miejsce pochówku współcześnie często chronią szkielety przed całkowitym zniszczeniem. Dzięki kamieniom miejsca te są nieco inaczej użytkowane.

DIE KINDERGRÄBER IM FRÜHMITTELALTER AM BEISPIEL DES GRÄBERFELDES
IN DZIEKANOWICE

Zusammenfassung

Auf dem frühmittelalterlichen Skelettgräberfeld Dziekanowice (Abb. 1), Fst. 22 (datiert auf 2. Hälfte des 11. bis Ende des 12. Jh.) wurden bisher (bis 1997 einschließlich) 495 Gräber freigelegt. Infolge einer anthropologischen Analyse wurden vollständige oder fragmentarische Skelette abgesondert, die zu 527 Toten gehören. Der Alter zum Zeitpunkt des Todes wurde bei 482 Toten festgelegt, von den 113 Toten abgesondert sind, die im Alter *Infans I* gestorben sind.

Eine ausführliche, anthropologische Analyse der Knochenüberreste von Kinderskeletten läßt zu, den Alter der Kinder vor allem auf Grund des Gebißzustandes, d.h. des Gestaltungsgrades von Zahnanlagen, des Durchbruchs der nächsten Zähne und der Größe der einzelnen Skelettknochen im Vergleich mit Musterdaten zu schätzen. Einer Analyse wurde auch der Verknöcherungsgrad von einzelnen Knochen des Postkranialskeletts unterzogen. In der Fachliteratur findet man die Bestimmung des Totenalters in Jahren oder nur in Kategorien. Für eine Beurteilung des Alters von Knochenüberresten der Kinderskelette Kategorie *Infans I* wurden sechs Altersklassen: 0 – 12 Monate, 1 – 2 Jahre, 2 – 3 Jahre, 3 – 4 Jahre, 4 – 5 Jahre und 5 – 6/7 Jahre abgesondert (die Beispiel der Gräber mit abgesonderten Altersklassen siehe Abbildungen 2 – 15).

Im Rahmen der abgesonderten Altersklassen ist die Anzahl der Gräber auf der besprochenen Fundstelle verschieden (Abb. 16). Die zahlreichste Gruppe bilden die Kinder, die vor dem Zurücklegen des ersten Lebensjahres gestorben sind (Abb. 16). Bei einem Vergleich der Anzahl von Kindern, die im Rahmen der abgesonderten Altersgruppen in dieser Altersklasse gestorben sind, ist ersichtlich, daß sie in einzelnen Gruppe dieselbe Menge erreichen. Eine Ausnahme bildet hier eine Kindergruppe, die zwischen dem 3. und 6. Lebensmonat gestorben sind (Abb. 16). Eine fast gleich große Gruppe bilden die Kinder, die zwischen dem 5. und 6. Lebensjahr gestorben sind. Es gibt weniger Kinder, die zwischen dem 3. und 4. Lebensjahr und diese, die vor dem Zurücklegen des 3. Lebensjahrs gestorben sind. Am wenigstens gab es Kinder, die zwischen dem 4. und 5. Lebensjahr gestorben sind. Es jedoch zu betonen, daß auf die festgelegten Mengenverhältnisse die nicht beendeten Geländeuntersuchungen Einfluß haben können.

Die als Grabbeigaben dienenden Funde erscheinen in den Gräbern der um das 3. Lebensjahr gestorbenen Kinder. In 24. Gräbern (d.h. 21,2%) der Kinder Kategorie *Infans I*, traten 65 Funde auf. Die größte Verschiedenheit der Funde (darunter Halsketten aus Glasperlen) wurde in den Gräbern der zwischen dem 3. und 4. Lebensjahr gestorbenen Kinder festgestellt.

Sowohl die Holzkohle als auch die Steine, die in Kindergräbern sporadisch vorkommen, können ein Ausdruck des Brauchtums und auch der Sorge der Lebenden für die Toten sein. Reguläre Grabgruben, die Besorgtheit beim Verlegen des Toten, Brauchtumselemente (?) und die Grabbeigaben können vom Sonderverhältnis der Erwachsenen gegen die gestorbenen Kinder zeugen. Der Mangel an Beigaben in den Gräbern der jüngsten Kinder kann davon zeugen, daß sie noch nichts eigenes hatten. Die Gegenstände in den Gräbern der Kinder, die über dem 3. Lebensjahr gestorben sind, können dagegen ein Ausdruck der Bindung zwischen den Eltern und den Kindern sowie eine Widerspiegelung der gesetzten Hoffnung der Erwachsenen auf die „beschenken“ Kinder sein.

Nach dem Säuglingsalter und nach der frühen Kindheit traten die Kinder in die Welt der Erwachsenen früh ein, indem sie arbeiteten und ähnliche Tätigkeiten ausführten wie sie. Das Kind war in der mittelalterlichen Gesellschaft nicht zu hoch geschätzt. Es hinderte aber die Eltern wohl nicht, ihre Kinder zu lieben. Vielleicht sind die Gräber aus dem Gräberfeld in Dziekanowice eben ein Ausdruck einer solchen Elternliebe. Die oben erwähnten Beobachtungen lassen es vielleicht zu, im Laufe der archäologischen Untersuchungen nicht nur die Elemente der materiellen Kultur oder die gesellschaftliche Beziehungen, sondern auch die Gefühlsbindungen zwischen den Menschen zu begreifen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Lage des Gräberfeldes Dziekanowice, Fst. 22

Abb. 2. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „0“

Abb. 3. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „0 – 3 Monate“

- Abb. 4. Dziekanowice, Fst. 22. Das Grab 7/93 — Alter „3 – 6 Monate“
- Abb. 5. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „6 – 12 Monate“
- Abb. 6. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „1 – 2 Jahre“
- Abb. 7. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „3 Jahre“ und ihrer Beigaben
- Abb. 8. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „3 – 4 Jahre“ und ihrer Beigaben
- Abb. 9. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „3 – 4 Jahre“ und ihrer Beigaben
- Abb. 10. Dziekanowice, Fst. 22. Halskette aus Glasperlen aus dem Grab 69/96
- Abb. 11. Dziekanowice, Fst. 22. Das Grab eines Mannes (15/92) mit einem Kinderschädel (3 – 4 Jahre) (15a/92) auf der Hüfte
- Abb. 12. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „4 – 5 Jahre“
- Abb. 13. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „5 – 6/7 Jahre“
- Abb. 14. Dziekanowice, Fst. 22. Beispiele der Gräber aus der Altersklasse „5 – 6/7 Jahre“ und ihrer Beigaben
- Abb. 15. Dziekanowice, Fst. 22. Der Schädel eines Kindes im Alter 5 – 6/7 Jahre (Grab 87/97) mit den Schläfenringen *in situ*, gleich nach dem Herausnehmen
- Abb. 16. Dziekanowice, Fst. 22. Quantitative und prozentuelle Diagramme der Größen von abgesonderten Altersklassen